

DIACONALE LEZING 2016 STICHTING ROTTERDAM DEN HAAG 7 oktober 2016

door Ineke Bakker, directeur Stek en secretaris Protestantse Diaconie Den Haag

WIE NIET OP WEG GAAT, KOMT NERGENS DIACONAAL SPOORZOEKEN IN ONBEKEND TERREIN

Dames en heren,

Allereerst wil ik St. Rotterdam heel hartelijk bedanken voor de eervolle uitnodiging om hier vandaag de Diaconale Lezing 2016 te verzorgen. De voorbereiding ervan bood mij de kans om na te denken over vragen waar ik - samen met mijn collega's van Stek, de diaconale en missionaire uitvoeringsorganisatie van de Protestantse Kerk in Den Haag - regelmatig tegenaanloop. Wat staat ons, als diaconale organisatie, te doen nu de context waarin we werken zo drastisch veranderd is en nog voortdurend verandert? *Diaconaal spoorzoeken in onbekend terrein* heb ik mijn verhaal dan ook als ondertitel meegegeven. De titel zelf: *Wie niet op weg gaat, komt nergens*, mag u zien als een warm pleidooi om ons als kerkmensen in de komende jaren niet terug te trekken in een binnenkerkelijk bastion, maar om eropuit te gaan in stad en dorp, en om ruimte te maken voor allerlei vormen van experiment. Waar we zullen uitkomen, weet ik niet, maar wat ik wel weet is dat als we niet op weg gaan en nieuwe wegen zoeken, we nergens komen. Kant en klare recepten heb ik niet, maar ik weet wel dat die per stad of dorp, ja zelfs per wijk, aanzienlijk zullen verschillen; diaconaal en missionair werk is immers uiterst contextueel bepaald. Ik kan u alleen deelgenoot maken van mijn zoektocht in de context van Den Haag. Ik zie uit naar het gesprek straks om ervaringen te delen en te zien of we verdere stappen kunnen zetten.

Veranderingen in kerk en samenleving

Laten we eerst maar eens kijken hoe onze context veranderd is en nog steeds verandert. Dat **de traditionele kerken krimpen**, weten we al jaren. De trend van krimp mag misschien wat afvlakken, maar de Rooms-Katholieke Kerk en de Protestantse Kerk in Nederland, maar ook de kleinere autochtone protestantse kerken blijven veel leden verliezen. Om u een indruk te geven van de situatie in Den Haag: in deze stad met meer dan een half miljoen inwoners, waren er vorige week nog 37.264 leden van de Protestantse Gemeente te 's-Gravenhage (de PGG), dat is nog geen 7½ % van de Haagse inwoners. En van die 37.000 zijn er maar 2652 betalende leden, dat is een ½ % van alle inwoners. Heel het kerkenwerk van de PGG wordt financieel gedragen door 2652 mensen!¹ Dat is op zich al een wonder.

Maar het betekent ook dat in deze stad, zoals in alle grote en in de meeste middelgrote steden en grote delen van het platteland, immense groepen van de bevolking geen enkel idee hebben van wat een kerk is, van wat een dominee of pastoor doet. Het betekent dat voor talloze mensen een logo zoals dat van St. Rotterdam eerder verwijst naar een

¹ Gegevens Kerkelijk Bureau PGG

hengelvereniging of viswinkel dan naar het Evangelie en het verhaal van de wonderbare spijziging, de broodvermenigvuldiging. En de barmhartige Samaritaan, die te vinden is op het logo van veel diaconieën, mag wereldwijd een icoon geworden zijn van barmhartigheid, het verhaal erachter is het merendeel van de mensen volstrekt onbekend.

Er is op grote schaal sprake van, wat ik noem, **religieus analfabetisme**. Heel veel mensen hebben geen enkele antenne meer voor het transcendente, het religieuze, en geen enkele kennis van bijbel en christelijke traditie. Ik merk dat bij de jaarlijkse Prinsjesdagviering, waar mensen, als ze klappen voor programmaonderdelen als liederen of gedichten, ook rustig applaudisseren voor een gebed. Dat wil, wat mij betreft, niet zeggen dat we dit soort symbolen als de twee vissen of de barmhartige Samaritaan of ook het kruis maar niet meer moeten gebruiken, maar we moeten ons er wel van bewust zijn dat de betekenis ervan voor de meeste mensen zonder toelichting niet duidelijk is.

Overigens is het goed te beseffen dat de secularisering en kerkverlating zich beperkt tot delen van Noordwest-Europa en dat Nederland daarbij een van de meest gesecculariseerde landen is. Elders in de wereld, met China voorop, groeit het aantal christenen juist spectaculair. Wij zijn niet de norm voor de rest van de wereld.

Wat in de afgelopen vier decennia ook veranderd is, is **de aanwezigheid van mensen met een andere religie**: de moslims voorop, maar ook hindoes en boeddhisten zijn er veel meer dan veertig jaar geleden. In de Haagse wijk Transvaal zijn meer dan 30 verschillende moskeeën, van indrukwekkend grote bouwwerken met minaretten tot onopvallende gebedshuizen in huiskamers en winkelpandjes.² Christenen zijn er nog nauwelijks en een autochtone christelijke kerk is in de hele wijk niet meer te vinden. Alleen buurt- en kerkhuis De Paardenberg in de voormalige Julianakerk en de christelijke basisschool Paul Kruger zijn de laatste restanten van wat ooit een grote christelijke presentie in de wijk is geweest. Er is ook een Gurdwara, een Sihktempel, waar veel Indiërs komen, maar velen van hen wonen elders. Er zijn nog wat kleine migrantenkerken, maar de wijk is overwegend islamitisch. Dat is wennen voor christenen en kerken die tot voor kort zelf de dominante partij waren. Het betekent dat er bij het zoeken naar bondgenoten en samenwerkingspartners geen vanzelfsprekende bekendheid met christenen meer is. Christenen hebben eerst uit te leggen wie en wat we zijn en wat we doen. Er is zeker mogelijkheid tot samenwerking met anderen, maar niet meer bij voorbaat op onze voorwaarden.

Gelukkig zijn er wel nieuwe christenen in ons land gekomen sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw, **migrantenchristenen**. Ze worden vaak over het hoofd gezien, maar de helft van de vluchtelingen die tussen 1996 en 2014 naar ons land kwamen, is christen. Ze zijn vaak verrast, of beter gezegd, geschokt door het in hun ogen onchristelijk karakter van dit land, waarvan zij dachten dat het een christelijk land is. Maar ondanks het voortreffelijke werk van Samen Kerk in Nederland (SKIN), de vereniging van zo'n 75 migrantenkerken in ons land,

² Zie ook Maarten Zeegers, Ik was een van hen. Uitgeverij Podium 2016

blijven ze vaak onzichtbaar en de samenwerking met autochtone kerken lukt maar heel beperkt. Hun enorme diversiteit, zowel etnisch als theologisch, maakt onderlinge samenwerking ook bepaald niet eenvoudig. Daar komt nog bij dat veel leden, als nieuwkomers in dit land, zich voor enorme uitdagingen gesteld zien, om een verblijfsvergunning te bemachtigen en een menswaardig plekje te vinden in een steeds minder gastvrije samenleving.

Ook bestaan er landelijk en lokaal **enorme verschillen** tussen de verschillende kerken en wijkgemeenten. In Den Haag zijn de verschillende wijkgemeenten ook geografisch van elkaar gescheiden. Op het zand, de strook langs de kust ten westen van de Laan van Meerdervoort, in de betere wijken liggen wijkgemeenten die zich aardig kunnen bedruipen en geld en menskracht hebben om ogenschijnlijk min of meer op oude voet voort te kunnen. In het veen, aan de andere kant van de Laan van Meerdervoort, liggen de armere kerken in de volksbuurten, met nauwelijks voldoende financiële middelen om te blijven bestaan, met een permanent tekort aan vrijwilligers, ambtsdragers en kader.

Voor alle kerken geldt dat de **ruimte in het publieke domein aanzienlijk verminderd** is, zeker voor de geïnstitutionaliseerde vormen van geloof, zoals de kerken. Geloven is iets wat mensen vooral achter de voordeur moeten doen. Dit wil niet zeggen dat mensen minder geloven, wel dat er sprake is van een de-institutionalisering en individualisering van het geloof (WRR)³. Interessant is wel dat kerken, behalve met onderwerpen als seksueel misbruik, vooral in de publieke belangstelling, in de **media** komen met diaconale en maatschappelijke onderwerpen. Paus Franciscus scoort geweldig in de pers met zijn bezoeken aan vluchtelingen, zoals tijdens zijn eerste reis naar Lampedusa, en het uitnodigen van vluchtelingen in het Vaticaan. Als kerken in het nieuws komen is dat, behalve met schandalen, vooral met thema's als armoedebestrijding, vluchtelingen en klimaatverandering, met diaconale onderwerpen dus. Daar ligt duidelijk ruimte.

Dit brengt ons bij de hoofdvraag van vanmiddag: wat betekent dit veranderd religieus en maatschappelijk landschap voor het diaconale en missionaire werk van kerken en kerkelijke organisaties?

Om te beginnen kunnen we er niet meer van uitgaan dat mensen uit zichzelf wel begrijpen waarom kerken en christenen diaconaal werk doen; dat het hoort bij de essentie van geloven en kerk-zijn. Dat betekent dat we **veel meer dan vroeger moeten uitleggen waarom we doen wat we doen, dat we dus verhalen, en in het bijzonder Bijbelverhalen, mogen vertellen**. Misschien kunnen moslims vanuit een vergelijkbare religieuze achtergrond nog wel tegen elkaar zeggen, zoals ik twee islamitische buurtbewoners ooit tegen elkaar hoorden zeggen in de Schilderswijk over een project van Stek: "daar doen mensen goede dingen voor de buurt, dat moeten ze van hun geloof". Die link, tussen geloven en goed doen voor anderen, is voor veel mensen zónder religieuze overtuiging niet vanzelfsprekend.

³ Zie ook: Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie. WRR rapport 2006.

Het interessante is dat naastenliefde of zorg voor armen, weduwen en wezen, vluchtelingen en vreemdelingen, vanuit een christelijke inspiratie juist voor veel mensen met een ándere religieuze overtuiging heel herkenbaar is. Voor de Joden, maar ook voor veel moslims en hindoes zijn er aanknopingspunten in de eigen religieuze tradities en geschriften om te begrijpen dat christenen zich geroepen weten tot omzien naar mensen in kwetsbare situaties. Ik maak dat elk jaar mee wanneer voor het thema van de interreligieuze Prinsjesdagviering met mensen van verschillende religies en levensbeschouwingen op de morgen van Prinsjesdag teksten, recitaties, liederen en gebeden gevonden moeten worden. In elke traditie blijkt een schat aan inspirerende teksten voorhanden, juist als het gaat om diaconale onderwerpen als zorg voor armen of vluchtelingen of zorg voor de schepping. Daar ligt wat ik noem een **common ground, een gedeelde basis**, van waaruit mensen van verschillende religies kunnen samenwerken. Daar ligt ook de basis waarop bijvoorbeeld moslims en moslima's vrijwilligers willen worden bij Stek. Ze herkennen zich in het diaconale werk en vinden het mooi dat Stek voor iedereen in nood, ongeacht religieuze of etnische achtergrond, naar hulp zoekt: "Ik ben liever bij jullie vrijwilliger dan bij de moskee, want daar helpen we alleen geloofsgenoten, maar hier wordt iedereen geholpen".

Dit voorbeeld laat zien wat ook elders waar te nemen valt: de hardheid van de grenzen tussen religies lijkt op sommige plaatsen af te nemen; mensen vinden elkaar gemakkelijker over de grenzen van religies heen. Zo krijgen de predikante van de Lukaskerk in de Schilderswijk, die elke week bij de Voedselbank te vinden is, of de diaconaal werkster in Transvaal af en toe de vraag van een moslima of zij voor en met haar willen bidden. Ik ken deze voorbeelden alleen van vrouwen, maar er zullen ook mannen zijn⁴. Er is kennelijk voldoende onderling vertrouwen, een gedeelde basis, hoe kwetsbaar en bescheiden ook, om samen te bidden, toch een van de meest intieme religieuze gebruiken.

Voor wie bij moslims meteen denkt aan IS, jihad en terrorisme is dit samen bidden absoluut ondenkbaar. Maar wie openhartig met vrome moslims kan spreken over geloof, over God, over heil en verlossing ontdekt dat er bij velen van hen veel meer overeenkomsten zijn dan je op het eerste gezicht zou denken: in het mystieke, het spirituele, maar ook in het diaconale. De hulp van moslims, en vooral van moslima's, bij de maandenlange opvang van vluchtelingen in de Sacramentskerk in Den Haag was groot; zij regelden de benodigde veldbedden en ontelbare maaltijden.

Betekent dit dat je als christen je geloof, je identiteit kwijtraakt, wanneer je over de grenzen van het eigen geloof in contact komt met mensen? Betekent het dat er een soort mix van religies, een religieuze soep ontstaat? Voor mij niet en ik denk voor de predikante en diaconaal opbouwwerkster ook niet, integendeel. Wil je je geloof met anderen kunnen delen, dan is een authentiek eigen geloof dat je kunt verantwoorden naar die anderen, van groot belang. Maar je beseft ook dat God misschien wel groter is dan wij beseffen en in onze

⁴ Al is het wel zo dat vrouwen in de praktijk van de interreligieuze samenwerking vaker – maar op de achtergrond – van onschatbare betekenis zijn.

beperkte religieuze tradities hebben vastgelegd. Het is nog open wie God zal zijn in de komende tijd, wat er van God te ontdekken valt wanneer mensen van verschillende religies samen zoeken naar sporen van God. Hier is het onbekend terrein, in elk geval in Nederland. Mensen in landen als Libanon en Suriname delen al veel langer elkaars religieuze tradities. Ik zie ook dat dit kwetsbaar en fragiel is en dat heftige religieuze conflicten zo kunnen losbarsten en ik begrijp de huiver van christenen uit het Midden-Oosten die hele slechte ervaringen hebben met moslims. Maar er is ook de andere kant: het samen delen, bidden in elkaars aanwezigheid, samen zoeken, elkaar helpen. Dit kan op microniveau een heel verrijkende ervaring zijn. Maar ook op het niveau van de samenleving zijn dit soort ervaringen van groot belang. Want uit allerlei onderzoek blijkt dat mensen zich in toenemende mate zorgen maken over spanningen en conflicten tussen religies. Bekendheid met en steun aan elkaar kunnen helpen spanningen tegen te gaan.⁵

In het diaconale werk is dit samenbrengen en samenbinden van mensen van heel verschillende achtergronden dagelijks werk. En het past prachtig in de visie op diaconaat die door de Australische Nieuwtestamenticus John N. Collins is geformuleerd. Hij stelt dat in het Nieuwe Testament de diaken niet zozeer de helper en dienaar is, maar vooral een boodschapper, afgezant, een verbinder, een liaison-officer en bemiddelaar.⁶

Al met al, in de veranderde context is het **samenbrengen en samenbinden van mensen** van vitaal belang. Juist vanuit hun minderheidspositie blijken kerken mensen van heel verschillende achtergronden samen te kunnen brengen, in een inloophuis, rond een maaltijdproject, als vrijwilligers in een schuldhulpproject of bij de Voedselbank. Juist als minderheid zonder grote belangen kan de kerk mensen van her en der bij elkaar brengen. En moet zij – naar mijn overtuiging - dus juist daar zijn waar andersgelovigen zijn, in wijken als Transvaal, Moerwijk of de Schilderswijk. En dat zijn niet toevallig ook wijken die hoog scoren op de lijsten van wijken met veel en langdurige armoede.

Dan blijft de vraag nog openstaan in hoeverre dit werk missionair is en kan zijn.

Laat mij vooraf heel duidelijk zijn: in het diaconale werk worden mensen in nood geholpen zonder voorwaarden vooraf. Maar dachten we vroeger dat cliënten van de soepbus of gasten in een inloophuis geen lid van een kerk zouden willen worden, in de afgelopen jaren hebben we ontdekt dat dit niet klopt. Sterker nog, er blijken steeds meer mensen, vooral vluchtelingen, te zijn die, geraakt door de hulp van kerken en christenen, geïnteresseerd zijn in en betrokken raken bij het christelijk geloof. Het zijn hier in Den Haag geen honderden mensen, maar toch steeds een paar, een klein groepje. Ze vinden hun weg meestal naar een migrantenkerk, maar soms toch ook naar een autochtone kerk in de armere wijken van Den Haag, zoals de Lukaskerk in de Schilderswijk of de Marcuskerk in Moerwijk.

⁵ Zo vertelde de islamitische leider Driss Boujoufi mij ooit dat hij zeer geëmotioneerd was door de giften van christenen om de eerste moskee in Utrecht te kunnen bouwen. Dit legde de basis voor zijn bereidheid tot contacten en samenwerking met christenen en joden door de jaren heen.

⁶ John N. Collins, *Diakonia. Re-interpreting the Ancient Sources* (New York, 1990)

In elk geval merken we in de praktijk dat het traditionele onderscheid tussen diaconaal – missionair – pastoraal niet meer werkt. De grenzen zijn vloeiend.

Dat is ook zichtbaar in de diaconale locaties, de buurt- en kerkuizen. Juist omdat het buurt- en kerkhuizen zijn, weten mensen dat God en geloof hier ter sprake mogen komen. En dat gebeurt ook. Er ontstaan soms nieuwe vormen van vieringen, kringvieringen zonder een al te vast format, waarin mensen kunnen participeren en delen als ze willen, gericht op ontmoeting en steun voor elkaar in elkaars noden en zorgen, vreugden en verlangens. Het is zoeken, open, voorzichtig, om te zorgen dat iedereen, ongeacht religieuze of etnische achtergrond, zich veilig en betrokken voelt in een dergelijke viering. Maar het kan. Het is spoorzoeken in onbekend terrein. Soms dreigt de macht van de gewoonte, de manier waarop trouwe kerkgangers vinden dat er gevierd moet worden, zo'n prille vorm van viering te laten verstarren. Het vraagt om een voortdurend van buiten naar binnen denken, om ruimte voor experimenteren, voor zoeken, voor wachten waar de Geest waait.

Soms is zo'n viering of een pastoraal gesprek al een brug te ver voor mensen. Als kerkmensen is het lastig je voor te stellen hoe hoog de drempel voor velen is en wat een geheimtaal er op zondagmorgen gesproken wordt. Toch zijn er veel mensen die niet tot een kerk (willen) behoren, die best iets voor een ander willen doen. Dan bieden maatjesprojecten van een organisatie als Stek, van de kerk, maar zelf geen kerk, een prachtige plek voor mensen, vaak ook jonge mensen, die naast hun werk of studie iets voor een ander willen doen.

Dus

Als kerkelijke diaconale organisaties moeten we naar buiten treden, op weg gaan, want anders komen mensen ons niet tegen. De tijd dat mensen automatisch naar de kerk kwamen is voorbij. Het betekent voor mij dat in onze tijd en in grote steden als Den Haag veel diaconaal en missionair werk zich in grensgebieden beweegt, op de grens tussen kerk en stad, tussen gelovigen en niet-gelovigen, tussen traditie en vernieuwing.

Om verder te komen, moeten we eropuit, ja, zelfs over grenzen heen; geen grenzen optrekken of strikt bewaken, maar open zoeken. Op zoek naar wat missiologe prof. Mechteld Jansen noemt de *communitas*: plaatsen en tijden, de ruimte waarin je zonder schuldgevoel van een 'wij' kunt spreken.⁷ Ze zoekt een onbedreigend 'wij', een ruimte waar mensen van allerlei achtergrond zich met elkaar verbonden weten. Zij ervaart die bijvoorbeeld bij een 4-meiviering in haar dorp. Met haar denk ik dat het in de aard van het christelijk geloof ligt om die *communitas* te willen bewerkstelligen en in het diaconaat heb ik gezien dat het kan. Deze *communitas* is wijder, lossier en meer incidenteel dan de *koinonia*, de gemeenschap van de kerk. Die wordt in de latere theologie vooral verbonden met de liturgie en daarbinnen heel speciaal met de eucharistie, de maaltijd van de Heer. Het is de

⁷ Mechteld Jansen, *Wie zijn wij dan? Over erkenning en verbondenheid tussen mensen die alles, bijna niets, een beetje of heel veel geloven*. Uitgeverij Meinema 2008 p.8 en passim

plaats waar gelovigen samen eten, elkaar de vrede wensen en samen uitzien naar Gods rijk van liefde en recht. Mechteld Jansen pleit voor een tweesporenbeleid. Ze heeft de koinonia van de kerk nodig om te helpen om de bredere gemeenschap van de *communitas* buiten de kerk te zoeken. Juist de kerkelijke gemeenschap – hoe klein ook - leert de lotsverbondenheid met de mensen om ons heen, wijder dan de eigen kring. Ook ik denk dat we de kerk en vooral het Evangelie nodig hebben om te weten waar we sporen van God kunnen vinden, waar we moeten zoeken. Waar we uitkomen weten we niet. Maar het Evangelie leert ons kijken naar waar God aanwezig is: in kwetsbare mensen, in armen en vluchtelingen, in groepjes van twee of drie die naar vrede zoeken, in mensen die elkaars hoeders zijn, in kinderen in nood.

Een kind brengt mij terug naar het logo van Stichting Rotterdam. In het Johannesevangelie⁸ is het een kind, een jongen die vijf gerstebroden en twee vissen heeft. Dat lijkt mij wat veel voor een lunch voor een kind. Ik vermoed dat het joch een straatventertje is dat voor zijn moeder de broden en vissen moest verkopen om het gezin enig inkomen te bezorgen. Ik hoop dat Jezus' leerlingen hem wel betaald hebben; daarover zegt de tekst niets. Maar deze vijf broden en twee vissen van de jongen en Jezus' zegen erover waren voldoende om vijfduizend mannen, en wie weet hoeveel vrouwen en kinderen, te voeden, omdat er gedeeld en uitgedeeld werd zonder onderscheid des persoons. Dat is toch zeldzaam bemoedigend. Als vijf broden en twee vissen voldoende waren voor een vrolijk etende gemeenschap van meer dan vijfduizend mensen, dan zijn 2600 betalende kerkleden genoeg voor een open, hartelijke gemeenschap van mensen in deze stad. Maar daartoe moeten we wel op weg gaan naar de mensen toe en, met Jezus' zegen, delen wat we hebben.

⁸ Johannes 6: 1-14